

Van Küresin Ağzında Organ İsimleriyle Kurulan Deyimler

Idioms Formed with Organ Names in the Dialect of Van Küresin

Hami AKMAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Öğrencisi), Van, Türkiye

Van Yuzuncu Yil University, Social Sciences Institute (PhD Student), Van, Türkiye

ORCID: 0000-0001-8787-2319 | Email: hamiakman@gmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Cite as/Atıf: Akman, H. (2023). Van Küresin ağzında organ isimleriyle kurulan deyimler. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 150-169.

Makale Türü / Article Types: Derleme Makale / Compilation Article

Geliş Tarihi / Received: 07/03/2023 **Kabul Tarihi / Accepted:** 19/06/2023

Yayın Tarihi / Published: 30/06/2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/ June

Cilt/ Volume: 11 Sayı/ Issue: 1

Sayfa / Pages: 150-169

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği tespit edilmiştir.
/ This article was reviewed by at least two referees and found to be plagiarism free.

Yayıncı / Published by: Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / Siirt University Institute of Social Sciences

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Hami AKMAN). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

* Bu çalışma, derleme makalesidir. Çalışma için Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Yayın Etik Kurulu Başkanlığından, 12.05.2023 tarihinde onay alınmıştır. Oturum sayısı: 2023/13, Karar sayısı: 04.

Öz

Kalıplaşmış söz dizileri olan deyimler, anlatıma bir incelik, ahenk ve güç katar; duyguyu, düşünceyi uzun cümlelerle anlatmak yerine daha az kelimeyle anlatma imkânı sağlar. Batı Türkçesinin önemli bir kolunu oluşturan Türkiye Türkçesi, bugün sadece ölçünlü dildeki deyim varlığıyla değil, aynı zamanda ağızlarındaki deyimleriyle de bir zenginlik arz etmektedir. Bu çalışmada Van Küresin ağzında yer alan organ isimleriyle kurulan deyimler ele alınmıştır. Çalışmada organ isimleriyle kurulan 272 adet deyim tespit edilmiştir. Bu sayının; 21 tanesini *ağız* kelimesiyle, 22 tanesini *baş* kelimesiyle, 8 tanesini *boyun* kelimesiyle, 9 tanesini *burun* kelimesiyle, 12 tanesini *dil* kelimesiyle, 21 tanesini *el* kelimesiyle, 21 tanesini *eyah* “ayak” kelimesiyle, 26 tanesini *göz* kelimesiyle, 8 tanesini *iç* kelimesiyle ve 9 tanesini *üz* “yüz” kelimesiyle kurulanlar oluştururken geriye kalan kullanımları da başka kelimelerle kurulanlar oluşturmuştur. Çalışma; giriş, ana metin ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş kısmı deyim nedir, Küresinliler kimdir sorularına ana hatlarıyla yanıt vermektedir. Daha sonra ve asıl kısımda bahsi geçen ağızdaki organ isimleriyle kurulan deyimler yer almaktadır. Sonuç kısmında ise deyimler hakkında sayısal veriler dikkate alınarak genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Deyim, Van Küresin ağzı, organ isimleriyle kurulan deyimler.

Abstract

Idioms, which are stereotyped phrases, add refinement, harmony and strength to the expression; It provides the opportunity to express the emotion and thought in fewer words instead of using long sentences. Turkey Turkish, which constitutes an important branch of Western Turkish, presents a richness not only with the presence of idioms in the standard language, but also with the idioms in its dialects. In this study, the idioms formed with the organ names in the dialect of the Van Küresin are discussed. In the study, 272 idioms established with organ names were determined. This number; 21 with the word of mouth, 22 with the word head, 8 with the word neck, 9 with the word nose, 12 with the word tongue, 22 with the word hand, 21 with the word *ayah* “foot”, 21 with the word foot, 26 with the word eye, 8 with the word while the ones formed with the word inner and 9 of them with the word *üz* “face”, the remaining usages were formed with other words. Study; consists of introduction, main text and conclusion. The introductory part answers the questions of what is the idiom and who are the people of Küresin with the main lines. Later and in the main part, there are idioms formed with the names of the organs in the mouth mentioned. In the conclusion part, a general evaluation was made by taking into account the numerical data about the idioms.

Keywords: Idiom, Van Küresin dialect, idioms formed with organ names.

Giriş

Deyimler, en genel anlamıyla gerçek anlamından az ya da çok sıyrılmış, mecazi bir anlam kazanmış, en az iki kelimededen oluşan kalıplaşmış anlatımlardır. Deyimlerde bir kalıplaşma söz konusudur; yani deyim oluşturulan kelimelerin yerleri değişmediği gibi bu kelimelerin yerine herhangi bir başka kelime de getirilemez.

Deyimlerin oluşumunda organ adlarının oldukça önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Organ adları, çeşitli nesnelere adına *aktarılmasıyla* da karşımıza çıkmaktadır; mesela çekmecenin tutulup çekilen bölümü *göz* kelimesiyle, kapının uzun, yassı ve hareketli bölümü olan kısmını *dil* kelimesiyle, giysinin kolun üzerine gelen ve kolu kaplayan kısmını *kol* kelimesiyle, bazı şeylerin öne çıkan, sivri kısmını *burun* kelimesiyle karşılamaktayız. Anlaşılan o ki organ adları; insanın benzetme, aktarma, deyim kurma vs. ihtiyacını karşılamasında aklına gelen ve başvurduğu ilk unsurlar arasındadır.

Bu çalışmada da Van Küresin ağzında yer alan organ isimleriyle kurulmuş deyimler ele alınmıştır. Söz konusu ağızda tespit edilen deyimlere geçmeden önce Küresinlilere ve dillerine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Küresinliler ya da başka bir adlandırmayla Van Azerileri, yıllardır Kürtlerle iç içe olduğu için aralarında birçok konuda karşılıklı bir etkileşim olmuştur. Bu etkileşimler arasında tabii olarak dil de vardır. Kürtçeden kelime alan Küresin ağzı, aynı zamanda Kürtçeye birçok kelime de vermiştir.

Bu ağzın en önemli yönlerinden birisi kalıp ifadelerle sıklıkla yer verilmesidir; bunun yanı sıra atasözü ve deyimlere söz konusu ağızda çok sayıda başvurulmuş olması da ayrıca dikkat çekicidir. Aşağıda bu zengin kullanımlardan birisi olan deyimler ele alınmıştır. Tespit ettiğimiz deyimler genelde *Türkçe Sözlük*'te yer almayan deyimlerdir; zira aynı olanları da alsaydık çalışma hacim olarak epeyi genişlerdi.

Deyimleri derleme sırasında görüştüğümüz kaynak kişilerin adı, buldukları yer, yaş ve eğitim durumlarını vermek gerekirse; Sultan Gültaktı, Van-Merkez, 90 yaşında, okur yazar değil. İsmet Akman, Van-Merkez- Yeni Mah., 81 yaşında, okur yazar değil. Hatice Aydemir, Van-Edremit-Köprüler Köyü, 54 yaşında, okur yazar değil., Çerkez Tarhan, Van-Edremit- Köprüler Köyü, okur yazar değil, Zahir Aydemir, Van-Edremit-Köprüler Köyü, 79 yaşında, okur yazar değil. Zafer Baştürk, Van- Tuşba- Kasımoğlu köyü, 40 yaşında, lise mezunu, Refik Yorguntürk, Van- Tuşba- Kasımoğlu köyü, 83 yaşında, okur yazar değil. Kenan Demiray, Van- Edremit- Köprüler Köyü, yaş 33, lise mezunu.

Son olarak şunu belirtmek isteriz ki kullananı da olduğumuz bu ağzın söz konusu deyimlerini, kaynak kişilerin doğal konuşmalarına müdahale etmeden, sohbet havasında geçen konuşmalarından bulup kaydetmeye özen gösterdik.

Çalışmada, deyimler alfabetik bir sıra ile verilmiştir. Deyim, konuşanların telaffuz ettiği şekliyle ve koyu harflerle en başta; onun günümüz Türkiye Türkçesine aktarımı hemen sağında yer almaktadır. Günümüz Türkiye Türkçesine aktarımının sağda bu defa deyim anlamı verilmekte ve son olarak da deyim geçtiği örnek cümle verilmektedir; burada da yine konuşmacının telaffuzu olduğu gibi verilmiştir. “Van Küresin Ağzında Organ İsimleriyle Kurulan Deyimler” aşağıdaki gibidir:

1. Deyimler

Ağız: Ağız, dil. 21 deyimde yer alan ağız sözcüğü; tartışma, kalp kırma, anlayış, fiziki özellik, hoş söz, kırıcı söz, fiziki rahatsızlık, susma, ketum olma, konuşma, ölüm, alay etme, cevap verme, öfkelenme, fırsat verme, unutkanlık gibi ifadelerin anlatımında kullanılmıştır. Konuşma ile ilgili olanlar çoğunluktadır ve bu durumda dil'in yerine kullanılır.

ağız bağız (be ağız) doldır- (*Ağızbeağız doldurmak*) Tıka basa doldurmak: *Torbelere ağzı bağız saman doldurdıh* “Torbalara tıka basa saman doldurduk.”

ağız aş- (*Ağız açmak*) Minnet etmek, birinden tenezzül edip bir şey istemek: *Çalış, hêş kımsese ağz aşme* “Çalış, kimseye minnet etme!”

ağız ağize ver- (*Ağız ağza vermek*) (Genelde karşı cinsten biriyle) ağız dalaşına girmek, tartışmak: *Niye arvaddernen ağz ağze vérmisen!* “Neden kadınlarla ağız dalaşına girmişsin!”

ağzı gözü eyıl- (*Ağzı gözü eğilmek*) 1.Yalan konuşmayı huy edinenlere kınama amaçlı kullanılan ifade. 2.Alkol kullanmak, felç geçirmek vs.den dolayı çenesi kaymak: *Oşkede yalan diyit ağzı gözü hammi eyilit* “O kadar yalan konuşmuş ki bütün suratı neredeyse çarpılmış”

ağzında eyran durma-: (*Ağzında ayran durmamak*) Hareketlerinde gevşek olmak, ezilip büzülmek: *Köpponun ağzında eyran durmiyané* “Köpoğlunun eziği.”

ağzine ferman çeyh- (*Ağzına fermuar çekmek*) Artık konuşmamak üzere susmak, çenesini kapatmak: *Tamam tamam hüşdım baa ağzıme ferman çeyhdım* “Tamam tamam bak sustum, ağzımı kapattım.”

ağzine köpüyh düş- (*Ağzına köpük düşmek*) Çok sinirlenmek, öfkeden deliye dönmek: *Hêrdı babam niye ağzıy köpüyh düşüp* “Hayırdır babam, neden bu kadar kızgınsın?”

ağzine laf vér- (*Ağzına laf vermek*): Utanılacak bir şey yapıp bunun yayılmasına fırsat vermek, başkalarının diline düşürmek: *Herhın ağzine laf vérmeyın* “Milletin, hakkımızda konuşmasına fırsat tanımayın.”

ağzine ne gelse dé- (*Ağzına ne gelse demek*) Bir sözü sonunu düşünmeden, karşıdakini kırıp kırmayacağını hesap etmeden söylemek: *Êle ağzine ne gelse diyée haa!* “Öyle aklına gelen her şeyi düşünüp tartmadan söylüyor a!”

ağzını here aş- (*Ağzını hayra açmak*) Hayırlı, umut verici sözler söylemek: *Se allahan ağzın here aş ya* “Allah’ını seversen hayırlı şeyler söyle!”

ağzını ey- (*Ağzını eğmek*) Söyleyeceği sözü (biraz da alay etmek amaçlı) ağzında geveleyip durmak, doğrudan söylememek: *Menım ağzı gözımı eyédile* “Bana alay ediyorlardı.”

ağzını teyh bi sefer açıp yüm- (*Ağzını yalnız bir kere açıp kapamak*) Tek seferde ölmek: *Néce koydım ağzını teyh bi sefer aşdı yümdé* “Nasıl vurdum hemen öldü.”

ağzını yansile- (*Ağzını yansılamak, taklit etmek*) Söylenen sözlerin aynısını alay maksatlı tekrar etmek: *Ula meım ağzı gözımı yansilé yaa* “Ulan benimle alay ediyor ya!”

ağzınнен doldır- (*Ağzından doldurmak*) Sonuna kadar, tika basa doldurmak: *Bardağı ağzınнен doldırmağ hoş deyıl* “Bardağı sonuna kadar doldurmak hoş değil.”

ağzınнен al- (*Ağzından almak*) Birisinin söylemeye niyetlendiği, hazırlandığı şeyi ondan önce davranıp söylemek, lafi ağzından almak: *Veh yaa tam diyidim ağzınнен aldın haa!* “Vay, tam diyecektim ki sözü ağzımdan aldın!”

ağzı var dili yoh (*Ağzı var dili yok*) Çok az konuşan, suskun: *Hés bişé démé diyesen ağzı var dili yoh* “Hiçbir şey demiyor; sanki ağzı var (da) dili yok.”

ağzı yadınнен¹ geç- (*Ağzı yadından geçmek*) Söylenen sözlere karşılık olarak aval aval bakıp konuşmamak: *Ohoo hoo ağzı yadınнен geçiit!* “O! bu kendinden geçmiş!”

ağzı yaman (*Ağzı yaman*) Yemeğini seri ve iştahlı bir şekilde yiyen: *Baa bının kımın ağzı yaman ol haa!* “Bak bunun gibi seri yemek ye!”

ağzı yavan (*Ağzı yavan*) Yavaş, iştahsız bir hâlde yemek yiyen, ağzı ölü: *Bira yaman yé haa bıkkéde ağzı yavan olme!* “Biraz seri ye ya, bu kadar ağzı ölü olma!”

öz ağzınнен dé- (*Kendi ağzıyla demek*) İtiraf etmek: *Yalan deme öz ağzınнен démedın be?* “Yalan konuşma her şeyi kendi ağzınla söylemedin mi?”

Ân: Alın. Bu kelimeyle kurulan deyim sayısı 3’tür, yüz ifadelerini ve kaderi belirtmek için kullanılmıştır.

annine kırh düğün at- / düş- (*Alnına kırk düğüm atmak*): Kaşlarını çatıp yüzünü ekşitmek: *Gene annine kırh düğün atıt* “Gene yüzünü ekşitmiş.”

annine ne yazdıyse oni gör- (*Alnına ne yazdıysa onu görmek*) Kaderinde olanı yaşamak, alnına yazılanla yüzleşmek: *Be neye korhecım tööbe Allah annimize ne yazdıyse oni görecağ* “Neden korkayım ki! Tövbe, Allah alnımızda ne yazdıysa onu yaşayacağız!”

Barmağ: Parmak. 4 deyimde kullanılan bu kelimeyle kurulan deyimler; rahatsızlık, su istimal, saygısızlık ve takdir ifade eder.

barmağ vér- (*Parmak vermek*) 1. Parmak atmak, birisinin poposunu ellemek. 2. Alay edercesine çok fazla rahatsız etmek, kepaze etmek: *adame barmağ vérele valla* “Valla adamı kepaze ediyorlar.”

barmağleri gözüne ol-: (*Parmakları gözüne olmak*) Yapılan iyiliğe kötülükle karşılık verilince ya da nankörlük edildiği düşünülünce sitem yollu söylenmek, şikâyette bulunmak, yakınmak: *Barmahleım gözleran olsun* “Parmaklarım gözlerine olsun, yaptığım iyilikler seni tutsun.”

¹ Deyimde geçen *yad*, “hatır, akıl” anlamlarındadır

barmağlarını gözine töyh- (*Parmaklarını gözüne dökmek*): Konuşurken el kol hareketleriyle karşısındakine saygısızca muamele etmek, söz ve hareketleriyle sertçe ve kabaca ilzam etmek: *Gét barmahlein gözlene töyh* “Git ve onu iyice haşla!”

barmağnen gösder- : (Parmakla göstermek) Takdir edilip övülmek: *Helal olsun herifi barmahnen gösderéle* “Helal olsun herifi parmakla gösteriyorlar.”

Baş: Baş, kafa. 22 deyimde kullanılmıştır. İfade ettiği anlamlar oldukça fazladır. Bunlardan bazıları; rahatsızlık verme musallat olma, anma, andırma, terbiye, efendilik, sıralama, sersemleme, tembellik, aldırılmazlık, kabul etme, pişmanlık vs.dir.

baş ağrı- (*Baş ağrıtmak*) Mücadele etmek, uğraşmak, kafa yormak, ilgilenmek, girişimde bulunmak: *Bira baş ağrı sen deış sahabı ol* “Biraz uğraş (da) iş sahibi ol.”

baş béyinnen götür- / apar- (*Baş beyinden götürmek*) Fazla gürültü veya konuşmadan dolayı rahatsızlık duymak: *Okkede konışdı menı baş béyinnen götürdı* “O kadar çok konuştu ki sersemledim.”

başé düş- (*Başé düşmek*) Bir şeyi sürekli ve inatla söylemek: *Géne başé düşdé!* “Gene (ısrarla konuşmaya vs.ye) başladı!”

başé sal- (*Başé salmak, başé düşürmek*) (Rahatsız edici bir şeyi bir kimsenin) aklına getirmek, hatırlatmak: *Ula bi başé salme haa!* “Ya, yine aklına getirme!”

başı butın (*Başı bütin*) Sağlam olarak, sağlıklı bir hâlde, kazasız belasız: *Heye o okilé başı butın bitürdé* “Eğer o okulu kazasız belasız bitirse (bitiremez asla)!”

başı dümüyh ol- (*Başı dümüh olmak*) Bir şeyle ilgilenip, uğraşıp sessiz sakin olmak; kafası rahat olmak: *Tezze başı dümüyh olıt hêş deyme one* “(Çok şükür) yeni kendisine bir uğraş bulmuş, ona karışma hiç!”

başı kıru (*Başı kuru*) Üşengeç, ağırdan alan: *Neşkede başı kıru bi kocen var* “Ne kadar üşengeç bir kocan var.”

başı soyuğ (*Başı soğuk*) Aldırılmaz, bir iş veya verilen görev için kafa yarmayan, onları umursamayan: *Bızımıkile çoğ başı soyuğidé* “Bizimkiler aldırılmazdır.”

başine vur- (*Başına vurmak*) Yapılan bir iyilik vs.yi başına kakmak, sürekli dile getirip minnet altında bırakmak: *Üşahlene pare vérande on sefer başlene vurur* “Çocuklarına para verdiğinde on defa başlarına kakar.”

başine yémin ét- (*Başına ant içmek*) Başarısını, efendiliğini, güvenilirliğini vs. övmek, methetmek: *Herkez onun başine yémin éderdé* “Herkes onu methederdi.”

başını batır- (*Başını batırmak*) Birisini veya bir şeyi ortadan kaldırmak, kaybetmek, tehlikeli olma ihtimalini ortadan kaldırmak: *İtdeın başını batır dedım* “Köpekleri ortalıktan kaldırdım.”

başını (yerden) kıaldırme- [*Başını (yerden) kıaldırmamak*] Efendiliğinden, edebinden dolayı başı sürekli önünde olmak, başkasının namusuna bakmamak: *Yolde gidande heyatde başını kıaldırmedé* “Yolda yürürken asla başını kıaldırmazdı.”

başını kıandır- (*Başını kıandırmak*) Kıandırmak, aldatmak: *Sakın ole menım başını kıandırmıyeseı haa!* “Sakın ola beni kıandırmayasın a!”

başını kıoy- (*Başını kıoymak*) Ölmek, vefat etmek: *Sen bugün başın kıoy yarın o evleneca* “Sen bugün ölsem o yarın başka birini bulur ve evlenir.”

başını sabınne- (*Başını sabunlamak*) Evlendirmek, baş göz etmek: *Esgerde bi gele hele başını sabınnıyağ* “Askerden bir gelsin hele evlendirelim.”

başını yé- (*Başını yemek*) Ölümüne sebep olmak, öldürmek: *Üzüz ağ ole edein başını de yédız* “Sevinin, dede öldü!”

başınneı aç- (*Başından açmak*) Herhangi bir işi özensiz bir şekilde yapmak: *Éle başınneı aşıtde de!* “Öyle üstünkörü yapmış işte!”

başınneı aş- (*Başından aşmak*) Rahatsızlık veren birisini veya bir şeyi kendisinden uzaklaştırmak, başından atmak: *Başınneı aş kıo gide* “Başından at onu gitsin!”

başınneı sal- (*Başından savmak*) Başından def etmek; bir işi fazla özenmeden yapmak, itinasız, bir an önce bitsin diye başından savmak: *bağdıım vazgéşme eline bira bılya vérdım başınneı saldıım* “Baktım vazgeçmiyor eline birkaç bilye verdim kurtuldum.” *Dıyeseı göre éle başınneı salıt* “Sanki baştan savma yapmış (iş).”

daşé vurup başé çığ- (*Taşé vurup başé çıkmak*) Har vurup harman savurmak: *Fılankesın yétımleı vurdı daşé çığdı başé* “Falanın çocukları, mallarını har vurup harman savurdu.”

üşü başine gel- (*Aklı başına gelmek*) Hatasını anlayıp ders çıkarmak: *Tezze üşü başın geldé!* “Aklın yeni mi başına geldi, iş işten geçti!”

üşü başına yığıl- (*Aklı başına yığılmak*) Hatasını anlayıp ders çıkarmak: *Tezzeden sora üşün başan geldé* “Yeni mi akıllandın?”

Bağır: Bağır, ciğer, göğüs, kalp, öd. 2 deyimde kullanılmış ve korkuyu anlatmakta kullanılmıştır.

bağrı çadde- (*Bağrı çatlamak*) Çok korkmak, ödü kopmak: *Ula veh ya bağrım çadedé* “Eyvah, çok korktum!”

bağrını üz- (*Bağrını kesmek*) Korkutmak: *Gécenin o saatenide ariyande bağrını üzde* “Gecenin o vaktinde telefonla arayınca çok korktum.”

Bél: Bel, sırt. 3 deyimde kullanılmıştır, “bel suyu” anlamıyla nesil ifade etmesi ilgi çekicidir.

béli gel- (*Beli gelmek*) Cinsel arzu hissetmek, menisi akmak üzere olmak: *Bi rehet dur daa diyesen béli gelit!* “Bir rahat dur, sanki beli gelmiş!”

bélné ahit- (*Belini akıtmak*): El veya başka bir vasıtayla erlik suyunu akıtmak, boşalmak: *Bira béln ahit sen rehedersen diyyem* “Biraz erlik suyunu akıtsan rahatlırsın diye düşünüyorum.”

bélnnen düş²- (*Belinden düşmek*) Baba için evlat doğurtmak, nesil devam ettirmek: *Bélnnen düşen yétme ba yazıtle olsun* “Yazıklar olsun, belimden düşen evlada bak sen!”

Béyin: Beyin. 1 deyimde kullanılmıştır.

béyni dağıl- (*Beyni dağılmak*) Başı yere sertçe degecek şekilde düşmek: *Éle bi yere düşde men dedım bının béyni dağıldé* “Yere öyle bir düştü ki beyni dağıldı sandım.”

Bırçeyh: Saç. Pürçek Türkçe Sözlükte; “Şakalardan sarkan saç, zülüf. 2. Bitkilerin saçaklı kökü veya püskülü, pürçük” (2011, s. 1954) anlamlarında verilmiştir. Burada ön seste p>b değişikliğinden öte sözcüğün saçın tamamını ifade ettiğini belirtmeliyiz. 2 deyimde kullanılmıştır ve ikisi de yaşlanmayı ifade etmektedir.

bırçeyi ağar- (*Saçı ağar*): Yaşlanmak: *Köpeyin bırçeyi(ne) (ah düşit) ağarıt hele yérinde durmé haa!* “Köpeğin saçına ak düşmüş ama hâlen rahat durmuyor!”

bırçeyine ah düş- (*Saçına ak düşmek*) Yaşlanmak: *Köpeyin bırçeyine ah düşit ama hele gavatdıh péşindedé* “(Yaşlı) köpeğin saçı ağarmış; ama hâlâ kavatlık peşindedir.”

Boğaz: Boğaz, bademcik. 6 deyimde kullanılmıştır; dövüşmek, alay etmek, hevesi kırılmak, hak aramak, hastalık, gibi ifadeleri anlatmakta bu kelimeden yararlanılmıştır.

boğaz boğaze asıl- (*Boğaz boğaze asılmak*) Kıyasıyla dövüşmek: *Bi bağıdım aniden ikisi boğaz boğaze asılıt ancağ ayırdım* “Bir de baktım ki ikisi amansız dövüşüyor, ancak ayırdım.”

boğaz boğaze gel- (*Boğaz boğaze gelmek*) Kıyasıyla dövüşmek: *Nerdeyse boğaz boğaze gelédih heci koymedı yohşe men bilédım one ne yapecağımé* “Neredeyse dövüşecektik ki hacı araya girdi, yoksa ben ona yapacağımı bilirdim.”

boğazında birağ- (*Boğazında bırakmak*) Hevesini kursağında bırakmak: *Éle adamın boğazında koyerler haa!* “İşte öyle adamın hevesini kursağında bırakırlar a!”

boğazınнан tut- (*Boğazından tut*) Hakkını aramak için birisinin yakasına yapışmak: *Gét boğazınнан tut/yapış heğğin héş kime koyme* “Git yapış boğazına, hakkını kimseye de yedirme”

boğazle gel- (*Boğazları gelmek*) Bademcikleri şişmek: *Meım boğazleım gelit géne inanké hesdelenecam* “Benim bademciklerim şişmiş yine, herhalde hastalanacağım.”

boğaz vér- (*Boğaz vermek*) Bitkilerin etrafındaki toprağı herhangi bir araçla çapalayıp kabartmak: *Salatele biraz boğaz vér sora suvar!* “Salatalıklara biraz çapa yapıp sonra suyunu ver!”

Boyun: Boyun. 8 deyimde kullanılmıştır. Fiziki özellikler, beddua, mahrumiyetin ifadesinde ve bazı benzetmelerde kullanılmıştır.

boynı çininde kal- (*Boynu omuzunda kalmak*) Bir şeyden mahrum kalmak, emeline, arzusuna ulaşamayıp pişmanlık içinde kalmak: *Herkez kéfine bahsın sen de éle boynı çininde kal onnere bah* “Herkes keyfine baksın, sen de öyle mahrum kalıp onları seyret!”

² Burada *belinden düşmek* deyiminin Dede Korkut’ta geçen *ata bilinden ininçe innese yig* (Tezcan ve Boeschoten, 2018, s. 30) cümlesindeki *belinden inmek* deyimiyile benzerliği de dikkat çekicidir.

boyninde kal- (*Boynuda kalmak*) Hoş olmayan, tatsız bir şey üstüne kalmak, sorumluluk kendisinde kalmak: *Valla ba gör bu kız eye sein boynunde kalmedé!* “Vallahi bak gör, eğer bu kız senin üstüne kalmazsa!..”

boynine piçah at- (*Boynuna bıçak atmak*) Hayvan kesmek, kurban etmek: *İneyin boynine piçah atédım o yéřişdé* “İneği kesiyordum (ki) o geldi.”

boynine sal- (*Boynuna salmak*) Bir işi kendi isteğinden çok başkasının doldurmasıyla yapmak: *Ula boynine salıtdile sabahdendé durmeden çalişé* “Ulan bunu doldurmuşlar, sabahtan beri durmadan çalışıyor!”

boynine yih- (*Boynuna yıkmak*) Herhangi bir suçu, sorumluluğu veya yükü başkasına yüklemek: *Hammı onin boynine yihdım kaçdım* “Bütün sorumluluğu ona yükleyip, kaçtım.”

boynını kaşı- (*Boynunu kaşımak*) Bir şeyden mahrum, yoksun kalmak: *Herkes gétdé sen kal birde boynın kaşé* “Herkes gitti; sen burada kal, boynunu kaşı (bakalım)!”

boynını nereye büyhşen oreye gét- (*Boynunu nereye büksen oraya gitmek*): Söylenen, emredilen her şeyi itiraz etmeden yapmak: *Éele feğırın biride boynını nereye büyhşen oreye gider* “Öyle itaatkâr birisi ki ne iş desen onu yapar.”

boynu sın- (*Boynu kırılmak*) Boynu kırılmak, ölmek: *Sein boynın sine be sen de gideydın* “Senin boynun kırılın! Sen de gitseydin a!”

Burun: Burun. 9 defa kullanılmıştır. Pişmanlığı, kibri, bedduayı ve özellikle fiziki özellikleri alay yollu anlatmada kullanılmıştır.

bi burun (*Bir burun*) Az farkla, neredeyse: *Ula vehh éle burun ya bi burun!* “Vay be sadece az bir farkla ya, az bir farkla!”

burnını pohe batır- (*Burnunu boka batırmak*) Pişman etmek, herhangi bir konuda birisini alt etmek, üstesinden gelmek: *Hele bi gele me onin burnuné pohe batırmağıné iyi bilerem!* “Hele bir gelsin de ben onu pişman etmesinin iyi bilirim!”

burninnen gelmiş / gelsin! (*Burnundan gelmiş / gelsin!*) Yediği haram olsun, burnundan fitil fitil gelsin inşallah! *Burninnen gelmiş meim ısgaimı yit* “Burnundan fitil fitil gelsin, benim istihkakımı yemiş!”

burninnen fitil fitil gel- (*Burundan fitil fitil gelmek*) Hak etmeden elde edilen rızıktan, kazançtan vs.den hayır görmemek: *Me one pareyi vérdım ama inşallah burninnen fitil fitil geleca* “Ben parayı ona verdim; ama inşallah burnundan fitil fitil gelecek.”

burninen getir- (*Burnundan getirmek*) Rıza gösterilmeyen, istenmeyen, haram olan bir şeyi yemek; bir şeyi zehir etmek, birisini pişman etmek: *Elmalei hammısını burninnen getirit* “Elmaların hepsini burnundan getirmiş (yemiş)!” *Sen dur me onin burninnen getirecam* “Sen (hele) dur, ben onun burnundan getireceğim!”

burninnen tutsen ruhi çık- (*Burnunu tutsan ruhu çıkmak*) Bir sıkımlık canı olmak: *Ula éle burninnen tutsen rui çieca yétimın!* “Ulan öyle burnundan tutsan ruhu çıkacak kadar zayıftır yetim!”

burnunen danış- / koniş- (*Burnuyla konuşmak*) Kibirli kibirli konuşmak: *Niye éle burninnen danışé gıcıh!* “Gıcık, neden öyle kibirli konuşuyor ki!”

Cendeyh³: Cenek, İnsan ve hayvan vücudu; beden. 4 defa kullanılmıştır. Rahatsızlık, aldatma, musallat olma gibi ifadelerin anlatımında kullanılmıştır.

cendeyh gbé ~ kımin ağır ol- (*Cenek gibi ağır olmak*) Bir şey ceset, leş gibi ağır, çok ağır olmak: *Ullavehh ya cendeyh kımindé!* “Hayret ya, ölü gibi ağır!”

cendeyine sıri- (*Cendeyine döşemek*) Kandırmak, aldatmak, bir bozuk, sorunlu malı vs.yi birisine satmak: *Hammı borcé oın cendeyine sıridım kaçdım!* “Bütün borcu onun sırtına yükleyip sıvıştım!”

cendeyinnen çıkar- (*Cendeyinden çıkarmak*) (Özellikle maddi açıdan) zararını çıkarmak, ivaz almak: *See héş merağ éleme me hammı onin cendeyinnen çıkarecam* “Sen hiç tasalanma, ben bütün zararı ondan çıkaracağım.”

cendeyi düş- (*Cendeyi düşmek*) Ölmek: *Odı kuyide cendeyi düşit!* “İşte o kuyuda ölmüş!”

cier: Ciğer, bağır, kalp. 2 defa kullanılmıştır.

³ DS³’de *cenek*, *cemdek*, *cemdeyh*, *çenek* şekillerinde ve “1. İnsan ve hayvan ölüsü. 2. Beden” (DS II, 2019, s. 881a) anlamlarında geçmektedir. Söz konusu ağzda da örneklerde görüleceği üzere bu anlamlarda kullanılmaktadır.

cierine koy- (*Ciğerine koymak*) Aşırı sevgiden dolayı birisini bağına basmak: *Dam éle diyi cierime koyım* “Adam diyor ki bağıma basayım.”

cierle ağzın gel- (*Ciğerleri ağzından gelmek*) Çok fazla ve sürekli, şiddetli öksürmek, âdeta ciğerleri sökülme: *Éle bi ösgürédi diyesen cierle ağzın gelédé* “Öyle bir öksürüyordu ki sanki ciğerleri sökülüyordu.”

Çiğ⁴: Omuz, sırt. 4 defa kullanılmıştır. Eski metinlerde *çigin*, *çiğın* vb. biçimlerde de kullanılan kelime, bu ağzda *çiğ* biçimini almıştır. Bugün *sırt sırta vermek* deyiminin yerine Küresin ağzında *çin çine vermek* deyimini kullanılmakta. Yardımlaşmayı, öfkelenmeyi ve bedduayı ifade etmekte kullanılmıştır.

çiğ çine vér- (*Omuz omuza vermek*) Yardımlaşmak, birlikte yapmak: *Çin çine vérese iki günde başe çihêrh* “Yardımlaşsaksak iki günde bitiririz.”

çinnene diş at- (*Omuzlarına diş atmak*) Çok öfkelenmek, kendisine zarar verecek kadar öfkelenmek: *Tamam be niye çınneran diş atésen!* “Tamam, neden bu kadar öfkeleniyorsun ki!”

çinneme hediş at- (*Omuzlarına hedik atmak*) Öfkelenmek: *Bi ge oté ge éle hemen çinneen hediş atme* “Biraz otur hele, hemen küplere binme!”

çini yan- (*Omzu yanmak*) (Genelde beddua olarak) vücuduna, bedenine (özel olarak) omuzuna ateş düşmek: *Çini yansın inşallah bize heyatı zehir étdé* “Omzu yasin inşallah, hayatı bize zehir etti.”

Çirniyh: Mide. 1 adet kullanımını tespit ettik. Havselayı ifade etmekte kullanılmıştır.

çirniyi dar (*Midesi dar*) Midesi dar, az yemek yiyen: *Çirniyi dardé bi tike ancaş yiye!* “Midesi dardır, ancak bir parça ekmek yer!”

daban: Taban. 1 kullanım örneği vardır.

dabanı bu üye (ole) [*Tabanı bu tarafa (olsun)*] Bir daha geri gelmesin, artık uğramasın! *Deyme go gide de go dabanı bu üye ole* “Karışma gitsin a! Bırak tabanı bu tarafa olsun!”

Dal⁵: Sırt, bel, arka. 7 deyim oluşumunda yer almaktadır. Destek verme, yardımlaşma, saygı ve saygısızlık gibi ifadelerin anlatımında kullanılmıştır.

dal dale vér (*Sırt sırta vermek*) Yardımlaşmak, sırt sırta vermek: *Valla éle dal dale vérdiğ bês dekkede bitirdiğ* “Valla yardımlaşınca beş dakikada işi hallettik.”

dalde kal- (*Arkada kalmak*) 1. Birisine yetişememek, 2. Başarısız olmak: *Éle evdalın biride her zeman dalde kaler* “Öyle çelimsiz ki her zaman arkalarda kalır.”

dalden bir (*Arkadan bir*) Başarısız olup en sonda yer almak: *Okkede yamandé her zeman dalden birincé gele* “O kadar yamandır ki, her zaman arkadan birinci olur.”

dahce gét- (*Arkasından gitmek*) (Genelde kötü şeylerin) Peşinden gitmek: *Sen binnein dalıce gétsen sonın hêş oş olmiyecé!* “Sen bunların peşinden gidersen sonun hiç iyi olmayacak.”

dalinde dur- (*Arkasında durmak*) Desteğini esirgememek: *Sız meim dalimde dursez me ancaş gidim* “Siz destek verirseniz ancak giderim!”

dalını tut- (*Arkasını tutmak*) Desteklemek: *Sız oın daliné tutmesez o hêş bi şé yapemez* “Siz ona destek olmasanız hiçbir şey yapamaz.”

Damar: Damar. 1 Deyimde kullanılmıştır. Vücuttaki rahatsızlığı, ağrıyı ifade etmekte yararlanılmıştır.

⁴“Omuz” anlamındaki bu kelimeye DS⁴’de de *çiğın* şeklinde ve “1. Omuz. 2. Hayvanların boynundaki etli kısım” (DS II, 2019, ss.1207a/b-1208b) anlamlarında yer verilmiştir. Bu kelimeye Dede Korkut’ta da birkaç yerde rastlamaktayız, şöyle ki; *Kâfirin çignine bir kılıç urdı, geyimini kiçimini toğ radı...* “Kâfirin omzuna bir kılıç vurdu, giyimini kuşamını (üstündekileri)parçaladı...” (Ergin, 2009, s. 205).

⁵*Dal* kelimesi DS⁵’de aynı şekilde ve “*omız, omuzbaşı*” (DS II, 2019, s. 1332b) anlamında geçmektedir. Tıpkı *çiğ* <*çiğın* kelimesi gibi yine bu kelime de Dede Korkut’un ilk hikâyesi Boğaç Han hikâyesinde; *iki talusunıñ üstine buğanıñ turdı* (Tezcan ve Boeschoten, 2018, s. 38) “Boğanın iki kürek kemiğinin (sırtının) üstünde durdu” örneğinde görüldüğü üzere karşımıza çıkmaktadır; böylece *dal* kelimesinin bu *talı* kelimesinin ilk ünsüzündeki ötümsüzleşme ve sondaki /u/ sesinin düşmesiyle geliştiği görülmektedir.

damar at- (*Damar atmak*) Vücudun herhangi bir yeri (özellikle bel ve boyun) tutulmak, hareket edemez hale gelmek: *Démanké géce başım yasdıhden düşit boynume onun-çın damar atıt* “Demek ki gece başım yastıktan düşmüş; boynum o yüzden tutulmuş.”

daşşah: Taşak. Kullanım sayısı 1’dir. Cesareti, korkusuzluğu ve tehdidi ifade etmekte kullanılmıştır.

gere daşşah: (*Kara taşak*) Gözü pek, korkusuz, gözünü budaktan sakınmayan; mağlup edilmesi güç, zorlu: *O hele bir gere daşşağa denk gele men onu o zaman görerem* “O, hele bir gözü peke denk gelsin (de) ben onu o zaman göreyim.”

Deri: Deri. 1 adet kullanımına rastlanmıştır.

derisini soy- (*Derisini soymak*) İnsafsızca çalıştırıp çok yormak: *O gâvirle adamın derisinié soyı me onnee çalışmerem* “O zalimler insanı aşırı yoruyor, ben onlara çalışmam.”

Dırnağ: Tırnak. 1 örneği vardır, cezalandırmak ifade eder.

dırnağleni (teyh teyh) çeyh- [*Tırnaklarını (tek tek) çekmek*] Ceza vermek: *Eve gelsın hele eye me oın dırnağlené çeyhmedım!* “Hele bir eve gelsin de eğer ben onu fena bir şekilde cezalandırmazsam!..”

Dil: Dil. 12 deyimde tespit edilmiştir. Genelde konuşma ile alakalı deyimlerde kullanılmıştır; bunun yanı sıra kalp kırma, susma, oyalama gibi kavramları da karşılamaktadır.

dil aş- (*Dil açmak*) Bebekler konuşmaya başlamak: *Bu hele dil aşmiyıt!* “Bu hâlâ konuşmuyor mu?”

dil bir ét- (*Bil birliği etmek*) Anlaşmak: *İkisé dilbir édıt meım arhamnen konuşéle!* “İkisi birlik olmuş arkamdan konuşuyorlar.”

dilden düş- (*Dilden düşmek*) Çok yorulmak: *Valla oğkede çalışdırdım var ya béle dilden düşırdım* “Valla o kadar çalıştırdım ki, böyle perişan ettim.”

dile gel- (*Dile gelmek*) Hoşnutsuzluğunu üstü kapalı belirtmek, itiraz etmek: *Göté bını tézkenı vér yohşe dile gele* “Bunu götür tez iken ona ver, yoksa söylenmeye başlar.”

dile tut- (*Dile tutmak*) Sözle oyalamak: *Sen meı dile tutdın gördın yémeyh yandé!* “Sen beni oyaladın, gördün mü yemek yandı!”

dili ağzında şiş- (*Dili ağzında şişmek*) Geçici olarak lal olmak, konuşamamak: *Oğkede korhdé dile ağzında şişdé* “O kadar korktu ki konuşamadı.”

dili durma- (*Dili durmamak*) Sürekli konuşmak, susmamak, söylenen her şeye cevap vermek: *Hêş dili duré be* “Hiç konuşmaktan geçiyor mu!”

dili eşge at- (*Dili dışarı çıkmak*) 1. Çok yorulmak. 2. Çok susamak: *Külbaş oğkede yoruldé dili eşge atdé* “Zavallı o kadar yoruldu ki dili adeta dışarı çıktı.”

dili kira isde- (*Dili kira istemek*) Konuşurken ağırdan almak, kibir, gurur vs.den ötürü burun ucuyla konuşmak, zorla konuşmak: *Be gonış dilın kira isdé!* “Haydi konuş, dilin kira mı istiyor!”

dilsiz ağzsız: (*Dilsiz ağzsız*) (Daha çok hayvanlar için) konuşamayan, derdini anlatamayan: *Be dilsız ağzsız heyvandé derdiné annetémé ké!* “E konuşamayan bu hayvandır, derdini anlatamıyor ki!”

dilsiz hayvan ol- (*Dilsiz hayvan olmak*) Bir köşeye çekilip sessizce oturmak: *Eniyisé dilsız hayvan olmağ!* “En iyisi susmak!”

dilın üçünnen biraz kesım! (*Dilinin ucundan biraz keseyim*) (Uyarı anlamında) Fazla konuşma! *Se Allahın çığar bira dilın üçünnen kesım!* “Allah’ını seversen çıkar da dilinin ucundan biraz keseyim, çok konuştun!”

Diş: Diş. 3 deyimde oluşumunda yer almıştır.

dişleini ağart- (*Dişlerini ağartmak*) Sinir bozacak şekilde gülmek: *Biçıme ba néce de dişlené ağardé!* “Tipe bak, nasıl da sırtıyor!”

dişleini itit- (*Dişlerini keskinleştirmek*) Diş bilemek, öcünü almak veya acısını çıkarmak için fırsat anı kollamak: *Kaş günde ortalıhde yohde inanké dişleini itidé* “Kaç gündür ortalıkta yok; herhâlde diş biliyor.”

dişleini kırt yé- (*Dişlerini kırtçuk yemek*) Özellikle çocuklarda diş çürümek: *Hammı dişleini kırt yıt* “Bütün dişleri çürümüş.”

Diz: Diz. 4 deyimde kullanılmıştır. 2 tanesi fiziki rahatsızlıkla alakalıdır.

eyhmeyi dizün usdunde ol- (*Ekmeği dizinin üstünde olmak*) Nankörlük etmek, birisine sadece kendi çıkarı için bağlı olmak: *Éle eyhmeyi dizün usdindedé ha!* “Öyle nerede otursa orada doyar a!”

diz dize gét- (*Diz dizi gitmek*) Hastalık vs.den dolayı emeklemek: *Külbaş odé diz dize gide* “Zavallı, dizlerinin üstünde yürüyor.”

Dodağ: Dudak. 3 defa kullanılmıştır. 3 tanesi de dudağın şekliyle alakalı ve alay içeriklidir.

bal dodah ol- (*Bal dudak olmak*) Karşılıklı tatlı, güzel sözler söylemek; aralarından su sızmamak: *Herde niye béle bal dodah olmsen!* “Hayırdır neden böyle güzel güzel konuşuyorsun!”

dodağ payı goyme- / birağme- (*Dudağ payı bırakmamak*) Bardağı tamamen doldurup dudakaları yerleştirip içecek yer bırakmamak, bardağı ağıza kadar doldurmak: *Oggede doldırıt goymiyıt dodah payı kale* “(Bardağı vs.yi) o kadar (çay, su vs. ile) doldurmuş ki bırakmamış dudak payı kalsın.”

El: El. 21 defa kullanılmıştır. Dövme, gayretsizlik, temizlik, zorluk, hırsızlık, hak bilirlilik, saygısızlık gibi kavramları karşılar.

el eyah altında / içinde doleş- (*El ayak altında dolaşmak*) Kalabalık ortamda (genelde çocuklar) dolaşmak, gezinmek vs.: *Gidin özize bi yérde öneyin el eyah altında dolaşmeyin!* “(Çocuklar için) Gidin kendinize oyun bulun, ayak altında dolaşmayın!”

el eyah ét- (*El ayak etmek*) Telaş içinde kalmak, olmak; acele ile ve heyecan içinde iş yapmak, hareket etmek: *Bız oreye gidande yalannen éle bi el eyah édedi var ya* “Biz oraya gittiğimizde yalandan öyle bir telaşlı hareketlerde bulunuyordu ki!”

el eyah içine al / at- (*El ayak içine almak*) (Özellikle birisini yere atıp) dövmek, haşlamak: *Bahdım olecağ deyil éle aldım el eyağımın içine* “Baktım olacak gibi değil aldım ayağımın altına.”

el eyahsız (*El ayaksız*) Sünepe, elinden bir iş gelmez: *Köppunun el eyahsızé!* “Köpoğlunun sünepesi!”

el gezdır- (*El gezdirmek*): Kabaca, fazla itina göstermeden temizlik yapmak: *Men gelne kede se eve bi el gezdır he?* “Ben gelene kadar evi temizleyiver olur mu?”

el emane kal- (*El amana kalmak*) Yardıma muhtaç olmak, acınası duruma düşmek; kendi işini görememek, iytiyacını karşılayamamak: *Ele bıkkede de el emane düşmisen?* “Öyle bu kadar da mı yardıma muhtaçsın?”

elı dare düş- (*Eli dara düşmek*) Maddi sıkıntı çekmek, eli darlanmak: *Bu areler elim éle dare düşüp!* “Bu aralar öyle bir zordayım ki!”

elı deyme- (*Eli değmemek*) Elini bile kaldırmamak, dövmemek: *Héş vurmedım yalan diyi elimi bile kaldırmadım* “Hiç vurmadım, yalan konuşuyor elimi dahi kaldırmadım.”

el eyağé düş- (*El ayağa düşmek*) Muhtaç duruma düşmek, minnete kalmak: *Allah kımseyé el eyağé düşürmesin* “Allah, kimseyi el ayağa düşürmesin!”

el eyahlé (*El ayaklı*) Becerikli, maharetli, elinden her iş gelir: *Çoh el eyahlé bi adamdé* “Çok becerikli bir adamdır.”

elinde kal- (*Elinde kalmak*) Acımasızca, ölümüne, bayıltacak derecede dövmek: *Vurecam korhéyem bi gün elimde kale* “Vuracağım ama korkuyorum ki elimde bayılsın.”

eline düş- (*Eline düşmek*) Denk gelmek, rastlamak: *Kéeşke bi gere daşşığın eline düşeydi ba onu ne hâle getirédé* “Keşke bir gözü pekin eline düşseydi, bak o zaman (o) onu ne hâle getiriyordu.”

elimi kaldır- (*Elini kaldırmak*) Özellikle bir iş yapmak üzere harekete geçmek, gayrete gelmek: *Hadı elızı kaldırın biraz* “Haydi, işe başlamak üzere gayret gösterin!”

elimi kane béle- (*Elini kana bulamak*) Katil olmak: *Gétdé adamı vurdé elını kane béledé* “Gitti adamı öldürdü, katil oldu.”

elimi usdune aş- (*Elini üstüne açmak*) (Özellikle ellerini kullanarak birisini) dövmek: *Akkıllı ol ba elimi usdan aşme!* “Akıllı ol bak, seni döverim!”

elı rehet (*Eli rahat*) Başkasının malına el uzatmaz, hırsızlık vs. yapmaz: *Okkede elı rehet bi gededé!* “O kadar eli temiz bir çocuk ki!”

el kol ölç- (*El kol ölçmek*): Konuşurken el ve kollarını karşısındakini tehdit edencesine hareket ettirmek: *Ula mene éle elın kolın ölçme gelsem valla senı geberterem* “Ulan bana öyle el kol hareketleri yapma, bak gelirsem seni öldürürüm!”

elleri kabal / kabar⁶ tut- (*Elleri yara tutmak*) Çok çalışmaktan el içleri kabuk bağlamak: *Okkede çalışıt elli hammi kabal tutıt* “O kadar çalışmış ki elleri hep kabuk bağlamış.”

elsiz eyahsız (*Elsiz ayaksız*) Beceriksiz: *Köpponun elsiz eyahsızé!* “Köpoğlunun beceriksizi!”

(diyese) ellené pişiyh yé- (*Sanki ellerini kedi yemek*) Bir işi can sıkacak kadar ağır yapmak: *Çalışémé ya diyese ellene pişiyh yıt!* “Çalışamıyor ya, sanki ellerini kedi yemiş!”

Enşe: Ense, boyun. 1 örneği var ve küçümseme ifade eder.

ensesinde bi keriş kır ol- (*Ensesinde bir karış kır olmak*) Haddini bilmeyenlere karşı kullanılan küçümseyici ifade, haddini bilmemek, yerini bilmemek: *Poy se bine ba ensesinde bi keriş kır var gelıt menkafa tuté!* “Hele şuna bak, tipine bakmadan gelmiş de bana kafa tutuyor bir de!”

Eyağ: Ayak, bacak. 21 deyimde kullanılmıştır. Bazı deyimlerde *el* sözcüğüyle birlikte görülür. Acelecilik, pişmanlık, mecburiyet gibi kavramları karşılayan deyimlerde yer almaktadır. Bu kelime sadece ayağı değil bazen bacağı da ifade eder.

(diyese) ... ayağını kaldırıp ... koyıt! [*Sanki ... ayağını kaldırmış ... (ayağını oraya bırakmış) ...* A çekmiş, ...nIn/nUn aynısı, benzeri, izinde devam ediyor: *Adam babasına bıkkede benzer diyese o ayağını kaldırıt bu koyıt* “İnsan babasına bu kadar mı benzer sanki o (babası) ayağın kaldırmış bu (çocuğu) ayağını (oraya) bırakmış!”

(diyese) ayağının altında yımırte ol- (*Sanki ayağının altında yumurta olmak*) Yavaş ve ağır yürümek, hareketlerinden tenbel olmak: *Ula bi tız tız ge ya diyese ayağının altında yımırte var ya!* “Ulan biraz hızlı hızlı yürüsene, sanki ayaklarının altında yumurta var!”

elden eyahden düş- (*Elden ayaktan düşmek*) Gücü, bakıma muhtaç olacak kadar düşmek: *Me hele elden eyahden düşmemişem Allah'e şükür!* “Ben daha ayaktayım, düşmedim Allah'a şükür!”

elden tutan yoğ eyahden tutan çoğ (*Elden tutan yok, ayaktan tutan çoğ*) Destek olan yok köstek olan çok: *Néce olse elden tutan yoğ eteyhden tutan çoğ* “Nasıl olsa elden tutan yok; ama etekten tutan çok!”

eyağan daş deymesın (*Ayağına taş değmesin*) “En ufak bir zarar dahi görme” karşılığında kullanılan bir temenni ifadesi: *Allah eyağan daş deydirmiyé!* “Allah seni en ufak beladan bile korusun!”

eyağı düş- (*Ayağı düşmek*) Uğur getirmek: *Héş ayağı mene düşme* “O, bana hiç uğur getirmez.”

eyağı bile gétme- (*Ayağı bile gitmemek*) Bir davete vs. gitmeyi aklının ucundan dahi geçirmemek: *Valla sein oreye ayağın gétmedé aha!* “Valla oraya bir an bile gidemezsin, bunu anla!”

eyağı hafif / yüngül⁷ (*Ayağı hafif*): Başlanan bir iş esnasında gelip uğur getirdiğine ve o işin kolaylıkla başarıya ulaşmasına vesile olacağına inanılan kişi: *O çoğ ayağı hafifdé* “O, çok uğurludur.”

eyağı kırılı gét- (*Ayağı kırık gitmek*) Gittiği yerde kötü ve olumsuz şeylerle karşılaşıp pişmanlık duymak, “keşke oraya gitmeseydim” demek: *Keşke oraya ayağı kırılı gideydim!* “Keşke oraya gitmeseydim.”

eyağı hırlı (*Ayağı hayırlı*) Uğur getirdiğine inanılan “*Éle eyeğı herlide var ya o işimin üsdine gelannendi işim ras gide*” “O öyle ayağı hayırlı birisi ki işimi yaptığım esnada geldiğinden beri işi rast gidiyor!”

eyağı hırlı gel- (*Ayağı hayırlı gelmek*) Uğur getirmek: *Oın ayağı mene hırlı gelé* “Onun ayağı bana hayırlı geliyor (bana kut veriyor).”

ayağını boynına as- (*Ayağını boynuna asmak*) Ayağını sakat bırakmak: *Valla ayağını boynına asdım gönderdim* “Valla ayağını kırıp gönderdim.”

ayağını boynına koy- (*Ayağını boynuna koymak*) Tehdit oluşturması muhtemel kimseyi kontrol altında tutmak; başını ezmek; icabına bakmak; öldürmek: *Bilmedim küçüyken ayağımı boynuze koyım* “Bilmedim (ki) (keşke siz) küçükken ayağımı boynunuza koysaydım (küçükken icabınıza baksaydım!)”

ayağının altına bıt at- (*Ayağının altına bıt atmak*): Uzun süreden beri ortalıkta görünmeyen kimsenin bir anda görülmesi karşılığında kullanılan sevinç ifadesi. Bu deyim biraz *hangi dağda kurt öldü* atasözünüyle paralellik göstermektedir: *Hoş geldinn getirin ayağının altına bıt atın!* “Hoş geldin, nasıl oldu da gelebildin!”

ayağı yér tut- (*Ayağı yer tutmak*) Alışmak, bir şeyi yapa yapa alışkanlık hâline getirip dadanmak: *Eyağı yér tutudé daha héş vazgeçer* “Alışmış artık hiç vazgeçer mi?”

⁶ DS'de söz konusu kelime *kabar* şeklinde ve “1. Yanık, kabarmış yara. 2. Su kabarcığı” (DS, IV, 2019, s. 2582a) anlamlarındadır; Van Küresin ağzında da -deyimde de görüldüğü gibi- aynı anlamlarda kullanılmıştır.

⁷ Bu kelime Mukaddimetü'l-Edeb'te *yüngül* “hafif, yeyni” (Yüce, 2014, s. 213b); Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden Süheyl ü Nev-bahâr'da da *yüngül* “hafif” (Dilçin, 2016, s. 709b) şekil ve anlamlarında geçmektedir.

eyah ét- (*Ayak etmek*) Oyun etmek, kandırmak: *Hadé hadé eyah étme bize!* “Hadi hadi bize oyun etme!”

eyahlel özınnen gelme- (*Ayakları kendiyile gelmemek*) Ağrıdan dolayı bacaklarını hareket ettirememek: *Valla dohdor eyahleim mennen gelme!* “Valla doktor bey ayaklarımı hareket bile ettiremiyorum!”

iki eyağımı bi eyağkabiye soh- (*İki ayağını bir ayakkabıya giymek*) Acele et(tir)mek: *Oğkede ecele étdé iki yağımı bi eyağkabiye sohdé* “O kadar acele etti ki ne yapacağımızı şaşırdık.”

it eyağı yé- (*İt ayağı yemek*) Sürekli gezip durmak, yerinde durmamak: *Ula bi oti ha it eyağı yémisen!* “Ulan bir otur ya hu, it ayağı mı yedin!”

öz eyağınen gel- (*Öz ayağıyla gelmek*) Bir yere mecbur kalıp kendi rızasıyla gitmek: *Hés merağ étme o öz eyağınen geleca!* “Hiç tasalanma o, kendi isteğiyle gelecek!”

öz eyağı usdinde dur- (*Kendi ayağı üstünde durmak*) Kendi bakımını kendisi üstlenebilmek, kendisine yetmek: *Öz eyağın usdinde durduhden sora evlen, üşah müşahın ole!* “Kendi kendine bakacak duruma geldikten sonra evlen, çoluk çocuğun olsun!”

Et: Et. 6 deyimde görülmektedir, fiziki özellik, sevimsizlik, öfke, dövme, rahatsız etme, uğursuzca konuşmak kavramlarını karşılar.

etdi butdé (*Etli butlu*) Etine dolgun: *Éle etdi butdé bi çariydé* “Öyle etine dolgun bir kadındı.”

eti aci: Sevimsiz: *Eti acının biridé* “Sevimsizin tekidir.”

eti aci aci danış- (*Eti aci aci konuşmak*) Uğursuzca konuşmak: *Hüş hüş eti aci aci danışmağı birağ!* “Sus sus, uğursuzca konuşmayı kes!”

etını çöyne- (*Etini çiğnerim*) Tehdit amaçlı) Fena bir şekilde dövmek, haşlamak: *Meni getirme oreye valla gelsem etin çöyniyecam* “Beni oraya getirme, gelirsem seni fena döverim!”

etını kıparıp ağzına vér- (*Etini kıparıp ağzına koymak*) Amansızca vurmak, dövmek: *Valla oreye gelim etin kıparıp ağzan véreca* “Valla oraya gelsem seni fena döverim.”

etını töyh- (*Etini dökmek*) Can sıkıcı sözleriyle birisini rahatsız etmek, canından bezdirmek: *Se Allahın hüş meim etimé töyhme!* “Allah’ımı seversen sus da beni rahatsız etme!”

Göbeyh: Göbek. 2 deyimde kullanılmış ve hastalığın ifadesi için başvurulmuştur.

göbeyé su tut / top- (*Göbeği su tutmak / toplamak*) Göbek düşmesi sonucunda göbek çevresinde, mide bulanmasına, ağzın sulanmasına yol açacak su toplanmak, birikmek: *İki heftedé meim göbeyım su tutıt / topliyıt* “İki haftadır (göbeğim düştüğü için) göbeğimin etrafında su toplanmış.”

Göñıl / göyıl: Gönül, kalp. 8 deyimde görülen bu kelime; tevazu, arzulama, tok gözlülük, isteksizlik, kalp kırma gibi kavramları ifadede kullanılmıştır.

göñné alçağ (*Gönlü alçak*) Alçak gönüllü, mütevazı: *Éle göñné alçağhdé adam diyi éle cigerime koyım* “O kadar mütevazı birisi ki insanın bağına basası eliyor.”

göñné gét- (*Gönlü gitmek*) İstemek, arzulamak: *Meim one göñnım gide* “Ben onu istiyorum.”

göñné hoş ol- (*Gönlü hoş olmak*) Gönül alınmak, mutlu edilmek: *Elne bira pare vér ço göñni hoş ole* “Elne biraz para ver de gönlü hoş olsun.”

göñniné birağ / kıoy- (*Gönlünü bırakmak*) Kalbini kırmak: *Darıdünyade hés kımın göñnını/kelbını kıoyme* “Dünyada kimsenin kalbini kırma!”

göñné olme-: (*Gönlü olmamak*) İsteksiz olmak, istememek: *Hés göñni yoğhdé men heme annedım* “Gönlünün olmadığını ben hemen anladım.”

iki göñıllé/ göynım (*İki gönüllü*) İkilem içinde olan, tereddüt eden: *Men bi araba aldım ama bılméyem iki göñıllı kıaldım* “Ben bir araba aldım ama tereddütte kaldım.”

Göz: Göz. 26 deyimde kullanılmıştır. İtibarsızlık, öfke, şaşkınlık, fiziki özellikler gibi birçok kavramın anlatımında faydalanılmıştır.

göz aydınlığıne gét- (*Göz aydınlığına gitmek*) Tebrik etmeye gitmek: *Oğlı esgerden gelıt gıdahıbi göz aydınlığıne* “Oğlu askerden gelmiş bir göz aydınlığına gidelim.”

göz banyosu yap- (*Göz banyosu yapmak*) Müstehcen şeylere bakmak: *Ne yapésız ula göz banyosu yapésız?* “Ne yapıyorsunuz ulan, müstehcen şeylere mi bakıyorsunuz?”

gözden uzağ étme- (*Gözden uzak etmemek*) Sürekli takipte olmak, göz önünde bulundurmak: *Bını gözden uzağ étme başımıza sora bela olmesın* “Bunu gözden ayrıma, sonra başımıza bela olmasın.”

göz dire- (*Göz diremek*) Göz dikmek: *Éle göz dırıyıtde meim saatıme ha!* “Öyle gözünü dikmiş saatime a!”

göze göz (ol)- [*Göze göz (olmak)*] Bir şeyi kıskanıp, çekemeyip aynısını yapmak: *Bırde herkes göze gözde kim ne yapse obisé eynısını yapé* “Burada herkes göze gözdür (birbirini kıskanır), kim ne yapsa öbürü (de) aynısını yapar.”

gözi çarp- (*Gözü çarpmak*): İstem dışı görmek: *Géçande gözüm deydé/çarpdé* “Geçerken elimde olmadan gördüm.”

gözi dey- (*Gözü değmek*) İstem dışı görmek: *Yolden geçande éle gözüm deydi one* “Yoldan geçerken öylece gözüm ona çarptı.”

gözi düş- (*Gözü düşmek*) Aşık olmak, sevmek: *Meim gözüm one düşmidé ama oın mennen hébi yohidi* “Ben onu seviyordum ama onun benden haberi yoktu.”

gözi kal- (*Gözü kalmak*) Elde edememek; istediği şeyi elde edemeyip ondan mahrum kalmak: *Buetden bira apar one de vér gördi gözi kalmesın* “Bu etten götür ona da ver, gördü gözü kalmasın.”

gözüm sende! (*Gözüm sende*) (Uyarı amaçlı) Gözüm üzerinde, akıllı ol! *Rehet dur ba gözüm sende haa!* “Akıllı ol bak gözüm üzerinde a!”

gözün aş gözüne bah! (*Gözünü aç gözüne bak*) “Akıllı ol, ayağımı denk al!” vb. tehdit ve uyarı amaçlı kullanılan deyim.

gözünde birağ- / koy- (*Gözünde bırakmak*) Hevesinin kursağında bırakmak: *Külbaşın éle bi gözünde koydım daha da o elti yemez* “Zavallıya haddini öyle bir bildirdim ki, asla bundan sonra böyle bir halt yemez.”

gözüne ağ sal- (*Gözüne ak düşürmek*) Hiçbir şekilde fırsat vermeden birisini alt etmek, mahvetmek: *Héş koydım nefes ale valla gözüne ağ saldım* “Hiç nefes almasına bile fırsat vermedim, onu alt ettim.”

gözüne gelme- (*Gözüne gelmemek*) Cimri davranmamak: *Pare oın heyatde gözüne gelmez* “Para harcama konusunda asla cimri davranmaz.”

gözüne görün- (*Gözüne görünmek*) Kimsenin görmediği şeyleri (cin, ölüm meleği, peri vs.) görmek, ölüm döşeğinde olan kimse Azrail’i görmek: *Bahdıh öz özine konişé démanké mübareyh gözüne görünü* “(Bir) baktık kendi kendisine konuşuyor; demek ki mübarek (Azrail) gözüne görünmüş.”

gözünü açannen / açıt (*Gözünü açtığından beri / gözünü açtı açalı*) Kendini bildi bileli, uzun zamandan, en başından beri: *Me éle gözümü açannendé oını sevéyem* “Kendimi bildim bileli onu seviyorum.”

gözünü aşme- (*Gözünü açmamak*) Hastalıktan dolayı sürekli uyumak: *İki gecede hêş gözünü aşmiyütdé* “İki gecedir, bir an olsun gözünü açmadı.”

gözünü çıkar (*Gözünü çıkarmak*) Fena halde haşlamak, dövmek: *Gelsem oreye valla gözün çiharrem!* “Gelirsem seni fena döverim!”

gözün köridi? (*Gözün kör müydü?*) (Pişmanlık sonrası) bu senin kendi hatan, bunu yapmadan önce düşünecektin, dikkat etseydin! *Be meim gözüm köridi da set alande* “E seninle evlendiğimde gözüm kördü!”

gözi ol- (*Gözünü olmak*) Nazarı olmak, kem gözle bakmak: *Üşahlei şahleyın o gelande gözi var* “O geldiği zaman çocukları saklayın, çünkü nazarı var.”

gözi onun bının kapısında ol- (*Gözünü onun bunu kapısında olmak*) Evine bağlı olmamak, gözü dışarıda olmak: *Okkede varyetü var gêne de gözi éle onun bının kapısında* “O kadar malı var; ama yine de başkasından bir şey koparma peşinde.”

gözle kelleye çih- (*Gözleri kelleye çıkmak*) Aşırı kızgınlıktan gözlerini olağandışı açmak: *Çapıyé éle izlé çalédé aşdım bahdım gözle kelleye çihit mene bahé* “Kapıyı öyle şiddetli çalıyordu ki açtım baktım çok öfkeli olarak bana bakıyordu.”

gözlenen ye- (*Gözleriyle yemek*) Kinle, hasetle, düşmanca bakmak: *Görmésen ba mei az kalé gözlenen ye* “Görmüyor musun ne kadar nefret dolu bakıyor bana!”

gözleni ağart- (*Gözlerini ağartmak*) Sinirli, pis pis bakmak: *Bız oreye gidande éle gözlené ağarder her zaman!* “Biz oraya gittiğimizde öyle bir kin dolu bakar ki!”

gözleni tiyh- (*Gözlerini dikmek*) Başkasının hakkı olanı elde etmek için fırsat kollamak; gözü başkasının eline bakmak, yardım beklemek: *Bahdım éle gözleni tikit gözleme yazıgım geldé* “Baktım ki yardım isteyen bakışlarla bana bakıyor, acıdım ona.”

iki göznen ağla- (*İki gözle ağlamak*) Kötü durumda olmadığı hâlde kendisini çok acındırmak, şikâyet edip sızlanmak.

İç: Kalp, yürek, gönül. 8 deyim in oluşumunda yer almıştır. Kin, merak, ferahlama, huzursuzluk ifade eder.

İçi bayıl- (*İçi bayılmak*) Açlık ve susuzluktan ötürü içi geçmek, halsiz kalmak: *Ajden içim bayilé* “Açlıktan ötürü içim bayılıyor.”

İçi çarp- (*İçi çarpmak*) Korku, heyecan vs.den ötürü kalbi hızlı hızlı atmak, çarpmak: *Elin vur ba içim nece çarpé* “Elini (göğsümün üstüne) bırak, bak kalbim nasıl (da) çarpıyor!”

İçi kerer- (*İçi kararmak*) Hak yoldan ayrılmak, doğrudan sapmak: *Allah ıslah éde onu içi kererit* “Allah ıslah etsin onu, içi kötülükle dolmuş.”

İçi kırtde (*İçinde kurt var*) Kin besleyen: *İçi kırtde olanın karnı doymez* “Kin tutanın karnı doymaz.”

İçiné rehet tut- (*İçini rahat tutmak*) Gönülü rahat, ferah olmak, geniş olmak: *Se için rehet tut o iş helloleca* “Sen rahat ol, o iş hallolacak.”

İçine ye- (*İçini yemek*) Kalbi haset bağlamak, kin tutmak, kıskançlık duymak, çekememek: *Me işe girannen se için yesen ya* “Be işe girdiğimden beri sen (bana) haset ediyorsun.”

İçinnen çihme- (*İçinden çıkmamak*) Genelde acıma, pişmanlık anlamlarında aklından çıkmamak, hatırlayıp durmak: *Éle gözünün yaşlei içinnen çihmé* “Göz yaşları içime dert oldu, unutamıyorum.”

İçinnen dé- (*İçinden demek*) Düşünmek: *İçinnen dedım kaşım bını vurum ama nehlet şétane dedım* “İçimden kalkıp bunu vurayım dedim; ama lanet olsun şeytana dedim vazgeçtim.”

İçinnen kan gét- (*İçinden kan gitmek*) Zoruna gitmek, hazmedememek: *Belli étme ama valla içinnen kan gide* “Belli etmiyor ama hazmedemiyor.”

Şafa: Şafa, baş. 1 örneği vardır. İnadı ifadı eder.

tiyh şafalı ~ şafa : (*Dik şafalı ~ şafa*) Dedğim dedik, inatçı: *Tiyh başlıgının üzünnen her zaman keşbedeca* “İnatçılığının yüzünden hep kaybedecek.”

Şan: Kan. 6 defa kullanılmıştır. 3 örnekte huyla ilgili durumu anlatır, diğer örneklerde kin gütmeye ve beddua anlamı vardır.

şanı daddı (*Kanı tatlı*) Sıcak kanlı, cana yakın: *Éle şanı şırındé/daddidé Allah onnen razı ole* “Öyle cana yakın ki Allah ondan razı olsun.”

şanı içine ahe! (*Kanı içine aksın*) İç kanaması geçirsin, ölsün! *İnşalla şanı içine ahe bızı çoh açız éetde* “İnşallah kanı içine aksın, bizi çok rahatsız etti!”

kanı soyuğ (*Kanı soğuk*): Sevecen olmayan, soğuk: *Oğkêde kanı soyıhdé adam isdemé üzüne bahe* “O kadar soğuk tavırlı ki insan suratına bakmak istemiyor.”

kanı şırın (*Kanı şirin*): Sıcak kanlı, cana yakın: *Oğkêde kanı şırındé adam diyi éle goyum cierime* “O kadar kanı tatlıdır ki insan yüreğine koymak ister (âdeta).”

kan kusesen! (*Kan kusasın!*) Kanlı kusasın, verem olup ölesin! *Înşalla kan kusesen ou!* “Înşallah kan kusasın oğul!”

Karın: Karın. 8 örneği var. Açlık, kin, aç gözlülük, ağrı, gülme, iştah kavramlarını ifade eden yararlanılmıştır.

karın sancısı (*Karın sancısı*): Gizli huzursuzluk, açığa çıkmayan hoşnutsuzluk: *Me biléyem be ne karın sancısı vardı gêne!* “Nasıl bir huzursuzluğu var gene biliyor muyum sanki!”

karını doyme- (*Karını doymamak*) Gözü aç olmak: *Neğkêde yése de karını doymez* “Ne kadar yese gene de açtır.”

karında dolé ol- (*Karında dolu olmak*) Kindar, içinde kötülük, haset olmak: *Hés one güvenméyem karında dolidé* “Ona hiç güvenim yok, kindar birisidir.”

karına köz qoy- (*Karına köz koymak*) Karında, midesinde şiddetli ağrı, yanma hissetmek: *Seherdendé meim karına diyese göre köz qoyıpdile éle agré* “Karım sabahtan beri öyle ağrıyor ki sanki içinde kor var.”

karınen danış- (*Karından konuşma*) Karşısındaki insanı cevap vermeye değer görmeyip gönülsüzce konuşmak: *Bu niye béle karınnen konişé be!* “Peki bu neden böyle kibirli konuşuyor ki!”

karının etdei tökül- (*Karının etleri dökülmek*) Çok gülmek, çok gülmekten ötürü karına ağrı girmek: *Ula tamam hüş ya valla karının etdei töküldé!* “Lütfen artık sus gülmekten hâlim kalmadı!”

karını yéke⁸ (*Karını büyük*) İştahı daima açık olan: *Oğkêde karını yéke olme olme!* “O kadar midene düşkün olma, olma!”

poğ karını (*Bok karını*) Yiyecek ayrımı gözetmeksizin önüne geleni yemek: *Poğ karınının biride o* “O, önüne gelen her şeyi yiyenin birisidir.”

Kedem: Kadem, ayak; takat, güç. 2 örneği vardır. Halsizlik ve rahatsızlık durumlarını anlatmakta kullanılır.

kedemle kırı- (*Ayakları kırılmak*) Korku, telaş vs. sonucu bacaklarda hâlsizlik olmak: *Size gelan kede kedemleim kırıldé* “Size gelene kadar ayaklarım koptu.”

kedemnen düş- (*Ayaktan düşmek*) Açlık, susuzluk, hastalık vs.den dolayı aşırı zayıflamak, 2. Aynı sebeplerden ayakta zor durmak: *Hés eyhmayh yémésen ba kedemnen düşmisen!* “Hiçbir şey yemiyor musun? Bak ayakta duramayacak kadar zayıflamışsın!”

Kelb: Kalp, yürek. 7 örneği vardır. Tevazu, saflık, alınganlık, kalp kırma, kin, hevesi kırılma, isteksizlik kavramlarını karşılamakta kullanılmıştır.

kelbi alçağ (*Kalbi alçak*) Alçak gönüllü, kibirli olmayan, mütevazı: *Éle kelbi alçağ olmağ her zeman éyidé* “Öyle alçak gönüllü olmak her zaman iyidir.”

kelbine bi şey gét- (*Kalbine bir şey gitmek*) Söz veya davranıştan alınganlık yapmak, alınmak: *Sene bi şey diyecam ama kelban bi şe gétmiyel* “Sana bir şey diyeceğim ama alınma.”

kelbını bırağ- / qoy- (*Kalbini bırakmak*) Kalbini kırmak: *Boşı boşine de onun kelbını kırdığ* “Gereksiz yere onun kalbini kırdım.”

kelbi poğ (*Kalbi bok*) Kötü düşünceli, çekememezlik yapan: *Oğkêde kelbi poğdé Allah hés bi yérden vérmé* “O kadar kötü ki Allah da bir şey vermiyor.”

kelbi saf (*Kalbi saf*) Kalbi temiz, saf: *Éle sert göriné ama kelbi çoğ safdé* “Öyle sert görüldüğüne bakma kalbi çok saftır.”

kelbi soyı- (*Kalbi soğumak*) Hevesi kaçmak: *Éle sizden kelbım soyıyıtde* “Sizden öyle soğumuşum ki!”

kelbi soyuğ (*Kalbi soğuk*) İsteksiz davranan, hevesi kaçmış kimse: *O işe de kelbi soyıhidé* “O işe karşı da isteksizdi.”

Kemiyh: Kemik. 1 örneği vardır. Alay etme ifadesi için kullanılmıştır.

kemiyh torbesé (*Kemik torbası*) Çok zayıf, bir deri bir kemik: *Ula gét ha köpponın kemiyh torbesi bi tene qoysem yérde kaleca!* “Ulan yürü git bak iskelet, bir tane vursam yerde kalırsın!”

⁸ “Büyük” anlamına gelen yéke kelimesi Moğolcadan alınmış bir kelimedir (Gülensoy, 2018, s. 911a).

kımiş (kımic)⁹: Kuyruk sokumu kemiği. 1 örneği vardır; hastalık ifadesinde kullanılmıştır.

kımicé düş- (Kuyruk sokumu kemiği düşmek) Genelde sert bir şekilde yere düşme sonucunda kuyruk sokumu kemiği içe doğru batmak, yerinden oynamak: *Démanké damnen düşande kımicı düşit* “Demek ki damdan düşünce kuyruk sokumu kemiği çıkmış.”

Ķirpiyh: Ķirpik. 1 örneği vardır. Bu örnekte alaylı bir ifade ve kızgınlık da gizlidir.

ķirpiyh vurme- (*Ķirpik vurmamak*) Gözlerini dikip sabit bakmak: *Ķöpponin ķirpiy vurmıyanı hês de süsme!* “Ķöpoğlunun göz kırpmayanı, hiç de susmuyor!”

Ķol: Kol. Bununda 2 örneği vardır. Bu örnekteki deyim derin yapısında sitem, azarlama vardır.

daş atmıyıp ké Ķolı yorıle (*Taş atmamış ki kolu yorulsun*) Zahmet çekmemiş ki: *Tabé aldırmez be daş atıt sankı Ķolı yorıle!* “Tabii aldırmez, taş mı atmış kolu yorulsun sanki!”

Ķolleı Ķahme- (*Kolları kalkmamak*) Çok yorulmaktan ötürü kolunu kaldıracak mecali kalmamak, iş yapamaz hâle gelmek, bitkin düşmek: *OĶkede çaişde daha Ķolleı Ķahmé* “O kadar çalıştı ki artık kollarını kaldıracak mecali kalmadı.”

Ķoltıh: Koltuk, Koltuk altı. 4 deyimde kullanılmıştır.

buhçesını Ķoltığine vér- (*Bohçasını koltuğuna vermek*) Kovmak, ev, iş vs.den atılmak: *Bahdım olecah kımin deyil buhçesını vérdım Ķoltığine* “Baktım olacak gibi değil, kovdum gitti.”

Ķoltığında sahle- (*Koltuğunda saklamak*) Birisinin bakımını en iyi şekilde yapmak, el üstünde gezdirmek: *Sene gözü kımin baheca gele senı Ķoltığında sahlıye* “Sana gözü gibi bakacak, eksiksiz hizmet sunacak.”

Ķoltığine Ķırh daş vur- (*Koltuğuna kırk taş vurmak*) Birisini kötü bir davranış ya da sözde geride bırakmak, daha fazlasını yapmak: *Valla bızım oğlan sızınkınnın Ķoltığine tam Ķırh daş vurut* “Valla bizim oğlan sizinkini geçmiş bile.”

Ķoltıhlene vér- (*Koltuklarına vermek*) Bir işi kendi isteğinden çok başkasının doldurmasıyla yapmak: *Bélméyem bun Ķoltıhlene kım vérit sabahdendı çalışe* “Bilmiyorum bu kimin doldurmasına gelmiş de sabahtan beri çalışıyor.”

Ķulah: Kulak. 4 defa kullanılmıştır. Dinlenmek, dinlemek ve ders almak anlamlarında kullanılmıştır.

Ķulağın arhısına at- (*Kulağını arkasına atmak*) İncitici, nahoş sözleri umursamamak, kulak ardı etmek: *O ne dese de aldırme hês éle gulağın arhısına at go gıde* “O ne dese de aldırma, öyle kulak ardı et gitsin!”

Ķulağına çağır- (*Kulağına çağırmak*) Birisinin pişman olacağını söylemek, hoş olmayan şeylerle karşılaşılacağını birisine hatırlatmak. Genelde birisine nasihat ederken sözünü karşısındakine kabul ettirmek için söylenir: *Hele dur zamanı gelande men sein Ķulaan çağırrem* “Hele bekle, zamanı gelince ben sana söylerim!”

Ķulağına sırge ét- (*Kulağına küpe etmek*) Ders almak, kulağına küpe etmek: *Bu laflemé Ķulağan sırge éle tamam?* “Bu sözlerimi kulağına küpe et tamam mı?”

öz Ķulağınen düy- / düy- (*Kendi kulağıyla duymak*) Söylenen sözleri bizzat kendisi duymak, kulaklarıyla şahit olmak: *Allah caımı ale öz Ķulağınen işıtdım* “Allah canımı alsın ki kendi kulaklarımla duydum.”

Ķursağ: Kursak. 1 örneği vardır. Huzursuzluk ifadesini anlatmaktadır.

Ķursağınnen gêsme- (*Kursağından geçmemek*): İçi rahat, huzurlu yemek yiyememek, yemek, içmek boğazından geçmemek: *Sız sırfeye oturmedız meım Ķursağınnen gêsmedé* “Siz sofraya oturmadınız diye yiyemedim.”

Mıde: Mide. 2 deyimde kullanılmıştır. Rahatsızlık ifade etmektedir.

mıdesı ağzına gel- (*Midesi ağzına gelmek*) Neredeyse kusacak hâle gelmek: *Eyy midem ağzıme geldi nerdeyse!* “Of, neredeyse kusacaktım!”

⁹ DS'de Van kaynak gösterilerek kelimenin *kımiş* şekli ve “kuyruk sokumu” (DS IV, 2019, s. 2803b) anlamı verilmiş.

midesine tohan- / tohın- (*Midesine dokunmak*): Yediği bir şey midelerini, ağrıtmak, rahatsız etmek, bulandırmak, midesine dokunmak: *uşgun yarpağé mideye tohıner* “Uçkun yaprağı mideye dokunur.”

sekkel: Sakal. Bu kelimeyle kurulan deyim sayısı 1’dir. Sakalın uzamasını ifade etmektedir.
sekkel bas- (*Sakal basmak*) Sakalı oldukça fazla olmak; ergenliğe giren erkek çocuğun sakalı çıkmak: *Ne küçiyé sekkel basıt daha onı* “Ne küçüğü! Onun artık sakalları çıkmış (büyümüş artık).”

Sımiyh: Sümük, kemik. 1 adet kullanım örneği vardır.

önine sımiyh at- (*Önüne kemik atmak*): Çok konuşan veya ısrarcı kimseleri susturmak için bazı eylemlerle susturmak, önüne kemik atmak, sus payı vermek: *Çoğ konişse önüne bira sımiyh at ko süse* “Çok konuşursa susturacak şeyler yap biraz belki o zaman susar.”

siyh: Erkek tenasül oraganı, sik. Kullanım sayısı 1’dir, alay etmek amacıyla kullanılmıştır.

sike sürtme agğılı yohdı (*Sike sürmek akıl yoktur*) Zerre kadar akli yok, ahmağın, enayinin tekidir: *Töobe onde hês sike sürtme agğıl yohdı* “Tövbeler olsun (ki) ondan zerre kadar akıl yoktur.”

şilliyh: Bingıldak. Bu kelime ile kullanılan deyim sayısı 1’dir. Fiziki özellik ifade eder.

şilliyi düş- (*Bingıldığı düşmek*) Bebeklerde kafatasında yer alan kemikleşmeden önceki kemiklerin birleşme yerinde bulunan kıkırdak bölümü kaymak veya içe doğru batmak: *Elin vurandé bilésen şilliyi düşit* “Elini vurunca biliyorsun ki (bebeğin) bingıldığı batmış / kaymış.”

Topuğ: Topuk. 1 defa kullanılmıştır.

topuğlei béline dey- (*Topukları beline değmek*) Hızlıca koşmak, seğırtmek: *Oğkêde sevindé topuğlei béline deyédé* “O kadar sevindi ki koşmaya başladı.”

Tüy: Tüy. 2 deyimde kullanılmıştır. Korkuyu ifade etmekte faydalanılmıştır.

tüy töyh- (*Tüy dökmek*) Birisinden veya bir şeyden çok korkmak, karşısında titremek: *Sızın horız bızımkınnen tüy töké* “Sizin horoz bızımkinden çok korkuyor.”

tüylei biz biz ol- (*Tüyleri diken diken olmak*) Şaşkınlık, korku vs.den ötürü tüyleri kabarmak, çok ürkmek, şoke olmak: *Éle şéle anlattı ki meim tüyleim biz biz oldé* “Öyle şeyler anlattı ki korkudan tüylerim diken diken oldu.”

Üreyh: Yürek, mide. 5 örnekte kullanılmıştır. Mide bulantısı haricinde soyut kavramları belirtmektedir.

üreyi bulan- (*Yüreği bulanmak*) Midesi bulanmak, kusma hissi gelmek: *Sıcağden üreyim bulaner* “Sıcaktan midem bulanır.”

üreyi daş (*Yüreği taş*) Taş kalpli, acımasız: *Babası ölse bile ağlemez oğkêde üreyi daşdé* “Babası ölse bile ağlamaz, o kadar taş kalplidir.”

üreyi gét- (*Yüreği gitmek*) Ödü kopmak, korkmak: *Gece gözıme bi şé görındé üreyim gétdé* “Geceleyin bir şey gördüm çok korktum.”

üreyi usdinde dur- (*Yüreği üstünde durmak*) Nefsini köreltmek, istediği şeyi nefsinin dindirmek için az da olsa elde etmek: *Ala bu elmayé yé üreyın usdinde dur* “Al bu elmayı ye de nefsinin körelt.”

üreyi yanık (*Yüreği yanık*): Acılar yaşamış, cefalı: *One qarışmeyın üreyé yanıkhdé on* “Onu rahat bırakın, hüznüldür o.”

Üz: Yüz, surat. Bu kelime ile 9 deyim kurulmuştur. Değer verme, yüz ifadesi, hatır, ifade etme, söyleme, saygı, ayıplama, utanma ifade etmektedir.

itın üzünü verme- (*İt yüzü vermemek*):En ufak bir değer bile vermemek: *Bireye gelse one itın üzünü vermeyın ko gide* “Buraya geldiğinde ona yüz vermeyin ki gitsin.”

üzü güleş (*Yüzü güleş*) Güler yüzlü: *Adamın evine biri gelände üzü güleş olıner* “İnsanın evine birisi geldiğinde güler yüzlü olunmalı.”

üzü kere danış- / **konış** (*Yüzü kara konuşmak*): Utana sıklıkla konuşmak, edebe, ahlaka aykırı bir şey konuşmak: *Sennen de üzü kere danışéyem/konışéyem ama...* “Sana bunu söylerken utanıyorum ama...”

üzüne bah- (*Yüzüne bakmak*) Hatırını gözetmek, bir şeyi birisinin ya da bir şeyin hatırı için yapmaktan vazgeçmek: *Allah éle bahdé bu sehéh balalein üzüne bızı koridé* “Allah, öyle şu sabi bebelerin hatırı için bizi korudu.”

üzüne / üzünde dé- (*Yüzüne / yüzünde demek*) Yüzüne söylemek: *Gétdım éle üzüne dédeim* “Gittim ve yüzüne karşı söyledim.”

üzüne kaldır- (*Yüzüne kaldırmak*) (Özellikle yaşça büyük olan) bir kimsenin (genelde kendisinden küçük olan) birisinin, saygısızca sözler söyleyip kendisine hoş olmayan şekilde mukabele etmesine sebep olmak: *Béle konişsen tabé üşahlei üüzan kaldırersen* “Böyle konuşursan tabii ki çocukları sana saygısızlık yapmaya sevk edersin.”

üzünü danne-¹⁰ (*Yüzünü tanılamak*) Ayıplamak, kınamak: *İkide bir gele üzümü daniyé gide* “İkide bir gelir kınar beni ve gider.”

üzünnen gelme- (*Yüzünden gelmemek*) Utanmak, utançtan dolayı bir şey yapmaya cesaret edememek: *Héş üzünnen geler bu kapiye daha gele!* “Artık yüzü tutar mı bu kapıya gelsin!”

üzü yole: (*Yüzü yola*): İstenen şeyleri üşenmeden yapan: *Bıkkede üzü yole olme herkez sene bi sé diyer yoşse* “Bu kadar itaatkâr olma, yoksa herkes sana bir iş buyurur.”

Sonuç

Sonuç olarak Van Küresin ağzında toplamda 272 civarında organ ismiyle kurulan deyim tespit edilmiştir. Bunlar arasında; *üz* “yüz” 9, *karın* “karın” 8, *iç* “mide, yürek” 8, *eyah* “ayak, bacak” 21, *gönül* “gönül, yürek, kalp” 8, *el* 21, *dil* 12, *burun* 9, *boyun* “boyun” 8, *boğaz* 6, *baş* 22 ve *ağız* 21 deyim oluşumunda rol oynamıştır. Bunlar dışındaki organ isimleri sayıca nispeten daha az kullanım oranına sahiptir. Bu organ isimleri, çeşitli anlamları ve kavramları ifade etmekte kullanılmıştır. Çalışmada tespit edilen organ isimleriyle kurulan deyimlerden başka deyimler de elbet söz konusu ağızda mevcuttur; ancak burada sadece bazılarını yer verilmiştir. Ayrıca bu deyimlerin, *TDK Türkçe Sözlük*’te yer almayan deyimlerden oluşmasına dikkat edilmiştir.

¹⁰ Bu *danla-* fiilinin “ayıplamak, kınamak” anlamına DS’de de rastlanmaktadır (II, 2019: 1362b).

Kaynakça

- Aksan, D. (2011). *Türkçenin gücü* (14. Baskı). Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2014). *Türkçenin zenginlikleri incelikleri* (4. Baskı). Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2014). *Anadilimizin söz denizinde* (4. Baskı). Bilgi Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (2017). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü 1-2* (1. Baskı). İnkılap Yayınları.
- Atmaca, E. (2009). Kazak Türkçesinde “göz” organ ismiyle kurulmuş deyimlerin yapı ve anlam özellikleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 9(2), 19-35.
- Aygün, M. (2003). Türkçe ve Almancada “göz”le ilgili deyimlerin incelenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 71-88.
- Bulak, Şahap, (2015), *Van Küresin ağzı*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İnönü Üniversitesi.
- Çoyuksöken, Y. (2004). *Türkçe atasözleri ve deyimler sözlüğü*. Toroslu Kitaplığı.
- Dilçin, C. (2016). *Süheyl ü Nev-bahâr* (2. Baskı). Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Emir, S. (1974). *Örnekleriyle açıklamalı deyimler sözlüğü*. Emir Yayınları.
- Eratalay, S. Ö. (2020). Terceme-i Meâricü'n- Nübüvve'de organ adlarıyla kurulmuş deyimler. M. Akkuş (Ed.). *Atasözleri ve deyimler üzerine incelemeler* (1. Baskı, s. 83-10) içinde. Akçağ Yayınları.
- Eratalay, S. (2021). Horasan'dan Küresin'e bir sözcüğün hikâyesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (Van Özel Sayısı)*, 611-628.
- Ergin, M. (2009). *Dede Korkut kitabı 1-2* (7. Baskı). TDK Yayınları.
- Ergin, M. (2012). *Türk dil bilgisi* (I. Baskı). Bayrak Basım, Yayım Tanıtım.
- Gölpınarlı, A. (2017). *Tasavvuftan dilimize geçen atasözleri ve deyimler* (1. Baskı). İnkılâp Kitabevi.
- Görmüş, Y. (2021). “Organ adları” üzerine yapılan çalışmalar hakkında bir kaynakça denemesi. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. 9(27), 285-301.
- Gümüşatam, E. (2005). Kıbrıs ağızlarında organ adlarıyla kurulan deyimler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 27, 249-295.
- Hengirmen, M. (2007). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2* (2. Baskı). Engin Yayınevi.
- Karaağaç, G. (1993). “Dil, ağız ve kulak ile ilgili kelimelerimiz.” *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, VII, s. 85-113.
- Karpuz, H. Ö. ve Kurgun, L. (2000). Organ adlarından oluşan yer adları. *Ana Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara Üniversitesi, Tömer, İzmir.
- Korkmaz, Z. (2017). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü* (5. Baskı). TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi* (5. Baskı). TDK Yayınları.
- Kurt, Berker. (2017). Yazıtlardan günümüze organ adları ve bunların Türkiye Türkçesi ağızlarına yansımaları. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6(12), 48-61.
- Oğur, Ü. (2019). *Van Azeri ağzı, inceleme, metin, sözlük*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Osman, M. (2020). Yeni Uygur Türkçesindeki organ adlarıyla kurulmuş deyimler. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*. 16, 15-41.
- Önler, Z. (1999). Kutadgu Bilig'de yer alan deyimler. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 9, 119-186.

- Özdemir, E. (1991). *Açıklamalı, örnekli deyimler sözlüğü* (1. Baskı). Remzi Kitabevi.
- Öztürk, H. (2013). Deyimler Bağlamında Bazı Organ Adlarının Toplum Değerleriyle İlişkisi. *Electronic Turkish Studies*, 8(9), 2129-2143.
- Pala, İ. (2010). *İki dirhem bir çekirdek* (45. Baskı). Kapı Yayınları.
- Püsküllüoğlu, A. (2017). *Türkçe deyimler sözlüğü* (1. Baskı). Arkadaş Yayınları.
- Saraçbaşı, M. E. (2000), *Örnekleriyle büyük deyimler sözlüğü* (5. Baskı), Yapı Kredi Yayınları.
- Sevinçli, V. (2020). Kuzey Van Yöresi Ağzılarında Deyimler (Adilcevaz – Ahlat – Tatvan-Erciş). M. Akkuş (Ed.). *Atasözleri ve deyimler üzerine incelemeler* (1. Baskı, s. 83-10) içinde. Akçağ Yayınları.
- Somuncu, M. (2020). Organ adlarıyla ile oluşan argo kelimelerin kavramsal ve yapısal tasnifi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 144-168.
- Şahin, H. (2004). Türkçede organ isimleriyle kurulmuş deyimler. *Uludağ Üniversitesi Yayınları*, Bursa.
- Şen, S. (2017), *Eski Türkçenin deyim varlığı* (1. Baskı). TDK Yayınları.
- Tanyeri, M. Ali, (1999), *Örnekleriyle divan şiirinde deyimler* (1. Baskı) Akçağ Yayınları.
- Tekin, T. (1957). Köktürk Yazıtlarındaki deyimler üzerine I. *Türk Dili*, VI. 372-374.
- Tekin, T. (1957). Köktürk Yazıtlarındaki deyimler üzerine II. *Türk Dili*, VI. 423-426.
- Tokay, Y. (2018). Hüsrev ü Şîrîn'de organ adlarıyla kurulmuş deyimler. *International Journal Of Language Academy*. 304(30), s. 304-329.
- Tezcan, S. ve Hendrik, B. (2018). *Dede Korkut oğuznameleri* (4. Baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Topaloğlu, A. (2019), *Karşılaştırmalı dil bilgisi terimleri sözlüğü* (1. Baskı). Dergâh Yayınları.
- Tufar, N. (2020). *Türk dilinde meronimi: organ adları*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Türk Dil Kurumu Yayınları (2011). *Türkçe Sözlük* (11. Baskı).
- Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü'l-edeb* (3. Baskı). TDK Yayınları.

Makaledeki kısaltmalar, transkripsiyon harfleri ve işaretler

â:	uzun /a/ ünlüsü
DS	Derleme Sözlüğü
Ed.	Editör
eı:	/r/ ünsüzünü karşılar
é:	kapalı /e/ ünlüsü
î:	uzun /i/ ünlüsü
bk	Bakın
ḥ:	hırıltılı /h/ ünsüzü, Arapçadaki boğaz ünsüzü (ح)
ḳ:	kalin /k/ ünsüzü
ŋ:	nazal /n/ ünsüzü
TDK	Türk Dil Kurumu
vd.	ve diğerleri
yay.:	Yayınları
yh:	ince /k/ ünsüzünü karşılar
~:	Eşitlik, benzerlik, denklik işareti

Katkı Oranı

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın çıkar çatışması olmamıştır.